

BÓKA LÁSZLÓ

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, AZ INSPIRÁTOR

(Hetvenedik születésnapjára)

Aber ein Turm war groß, nicht wahr? O Engel, er war es — groß, auch noch neben dir? Chartres war groß — und Musik reichte noch weiter hinan und überstieg uns. Doch selbst nur eine Liebende, oh, allein am nächtlichen Fenster... reichte sie dir nicht ans Knie —?

(Rainer Maria Rilke)

Életműve eddigi szakaszáról sem lehet összefoglaló értéktéletet mondani, nemcsak azért mivel nagyon sokoldalú és gazdag, hanem mert áttekinthetetlen. Munkásságának első, viszonylag teljes könyvészete csak most készül, tanulmányainak első, még viszonylag sem teljes gyűjteménye most fog megjelenni, kritikáinak, hírlapi cikkeinek, szépirodalmi alkotásainak, műfordításainak betakarítására egyelőre még gondolni sem merünk e papír-fukar időben. Számon sem tudjuk tartani munkáit, — hogyan vállalkozhatnánk munkássága értékelésére!

Am amennyire áttekinthetetlen ez az életmű, éppenséggel nem olyan mértékben ismeretlen. Csakhogy — furcsa ezt éppen ez ünnepi alkalomból emondani — nem azért ismert csupán ez a gazdag munkásság, mivel emlékezünk számos elszórtan megjelent tanulmányára, hanem azért is, mivel kevés tudósunk munkássága vált annyira szabad prédává, mint az övé. Egyre gyakrabban esik meg, hogy olvasunk valahol egy megkapó ötletet, egy meghökkentő megállapítást, egy meggyőző párhuzamot s az újdonság örömét az a gyanakvó rosszérzés rontja meg, hogy ezek már egyszer megkaptak, meghökkentettek, meggyőztek minket valahol, — hol is? És igen gyakran döbbenünk rá, hogy Turóczi-Trostler József valamely könyvismertetésben, szerény különlenyomatában, dúsan ontott lapalji jegyzetében szunnyadtak, míg valaki fel nem szedte őket, mint talált tárgyat. Turóczi-Trostler József műveit gyakran idézik, de még gyakrabban nem idézik, csak felhasználják. Azt hiszem, hogy ennek csak igen kis százalékában a tudomány kertjéből sem hiányzó szarkaság az oka (ámbr meggondolkodtató, hogy mennyivel több a szarka, mint a kakukk!). A főoka ő maga és munkamódszere.

Ő maga, azzal a segítő-készséggel, amellyel megszámlálhatatlanul sok fiatal pályatársának, tanítványának adott és ad tanácsot, útbaigazítást, bepillantást engedve készülő munkái műhelyébe, nem is gondolva arra, hogy a jó ötlet megragad, tovább él, a jó nyomon megindul az útkereső s az út végén már nem emlékszik arra, akitől az ötletet kapta, aki nyomra vezette. De munkamódszere is ludas abban, hogy műveit szabad prédának tekintik. Ha valaki egyetlen tanulmányát olvasta, igazat ad nekem. Mert ez a kifogyhatatlan ötletességű, a rejtett összefüggések felismerésére annyira fogékony tudósunk sohasem marad meg tanulmánya eltervelt tárgykörében, gondolatmeneténél, hanem mindazt, amit választott tárgyának feldolgozása közben fogékony ötletessége napfényre hoz, nem hallgatja el, nem tárolja későbbi

feldolgozás céljára, hanem belefoglalja tanulmányába, — néha csak egy megjegyzés, egy jegyzet erejéig, de ablakot nyit velük távolabbi perspektívák számára. Olvasói persze elsősorban az alaptéma kifejtésének központi gondolatmenetét követik, ezek a mellékesen elszórt, a tanulmányba belezsúfolt ötletek, jegyzetbe szorított kész értekezések csak mellékesen ragadnak meg bennük s később már csak az ötlet marad meg, de nem tudják urát adni. A kifogyhatatlan gazdagság teszi ilyen pazarlóvá, a kiapadástól nem rettegő termékenységük okán ilyen könnyelmű, ezzel élnek s élünk vissza — tudva-tudatlan.

Mindezt persze nem azért mondtuk el, hogy megadjuk a felmentvényt azoknak, akik a bőségből a maguk lapos tarisznyáját illetlenül töltögetik, hanem mert innenfelől közelíthető meg legalkalmasabban Turóczy-Trostler József tudós egyéniségének eszmeadó, ihlető, ösztönző jellege.

Egyszer, ifjúsága sorsdöntő olvasmányairól vallva, ezt írta: „Váratlanul kezembe kerültek az *Ezeregyéjszaka* meséi csonkítatlan német kiadásban. Még most is elfog az izgalom s eláll a lélegzetem, ha arra gondolok, hogyan ugrottam fejest ebbe a káprázatos meseóceánba, hogyan faltam az Universalbibliothek téglavörös füzeteit, hogyan merültem egyre mélyebben ebbe az észbontó világba, ahol napszámos és varázsló, tündér és óriás, kalifa és tevehajcsár, köldüs és királyfi úgy jártak-keltek, mint egyetlen nagy család tagjai, ahol minden csodából új csodák, minden meglepetésből új meglepetések születtek, ahol minden olyan rendkívüli s mégis olyan természetes volt. Megtanultam repülni.” Ha olvasmányok döntő mód befolyásolhatják az ember szellemi fejlődését, akkor ez egy ilyen elhatározó hatás volt. Fiktív és artistikus keretben a teljes emberi világ. Csodalátó, korlátokat nem ismerő képzelet és a mesék mélyeséges realizmusa. Magasszintű irodalom, mely rávall eredetire és formálójára, a népre, melyben fogant és az időre, mely alakította. Ahhoz a fogékonysághoz, melyet ez az olvasmány ébresztett fel és bontakoztatott ki benne, két dologra volt szüksége: harmonikus rendre és emberséges célra.

A harmonikus rend, az emberszabású eszmevilág mestere Goethe volt számára. Nem véletlen az sem, ahogyan Goethehez eljutott. „Némi kerülővel jutottam hozzá” — írja. — „Eddig alig ismertem. Inkább csak az iskola köteles tiszteletével bámultam. A klasszikus szobornak kijáró tisztelettel. Most elolvastam Eckermannnt. A szobor hirtelen leszállt talapzatáról. Előttem állt a legegyszerűsebb európai lángeleme, a leggazdagabb német élet hordozója, megközelíthető emberi távolságban.” Ahhoz, hogy a Goethe-i mű emberformáló hatású lehessen, erre a megközelíthető emberi távolságra, a roppant méretű alkotás emberi-erkölcsi hitelére volt szüksége. Goethétől humanizmust tanult, mohó kíváncsiságot és a valóságghú rend szigorát s — ami e korban oly vízvázalztó jelentőségűvé vált — a formátlanságtól és az értelem-ellenességtől való iszonyt.

Az emberséges cél felé a magyar irodalom megismerése indította el. Kétnyelvű környezetben nőtt fel, előbb voltak német irodalmi élményei, mint magyarok, ám sohasem kívülről és felülről nézett a magyarságra, hanem eleve kettős villanásban látta: önmagában és egy más jellegű műveltség párhuzamában. Ennek köszönheti azt, hogy oly rendkívül fogékonnyá vált minden iránt, ami gyökösen, jellegzetesen magyar s hogy oly szigorú mértékkel, a világirodalmi arányok szerint mérí műveltségünk csúcseit. Így magasodott fel előtte irodalmunk két legizgalmasabb óriása, Vörösmarty és Petőfi és így vált céljává annak felderítése, hogyan lép, milyen kincsekkel tarisznyázva a magyarság a világirodalomba. Ez csak látszólag és csak korlátozott mértékben irodalomtörténeti probléma. Több annál. A magyar nép önismeretének s bizonyos értelemben jövőjének kérdése, önértékünk reálissá tételének kérdése. Részéről pedig egy olyan tudós feladat vállalása a kozmopolita mazochizmus és fajgyűlöletbe torkolló sovinizmus világában, mely a tudós szakmunkáját egyetemes, népet nevelő munkává emeli.

Ezek az indítások és ez a cél megkövetelték tőle, hogy a sápadt filológiát étellel teli studiummá gazdagítsa. Így fordult a klasszika-filológia, a folklór, a nyelvtudomány, az

irodalomelmélet, de így az élő irodalom és az irodalmi kritika felé. (Ez utóbbira gonosz kényszer is szorította; mint 1919-es „vörös” professzort a tudományos világ hivatalos tekintélyei nem látták szívesen. De a gonosz kényszer nem érte el célját, a tudománytól nem tudta eltántorítani a publicisztikai munka, viszont megóvta attól, hogy elszakadjon minden irodalomtörténeti kutatás céljától, az élő irodalom értelmezésétől, irányításától.)

Fejlődése során megjárta a kor kínálta utak mindegyikét. Járt a nagy rombolók, Nietzsche és Bergson és Freud nyomában s megkísérelte azt az új szintézist is követni, melyet a szellemtörténészek, Dilthey és Gundolf kínáltak. De minden küzdelmessége ellenére is szerencsés életpályája, alapvető kulturális ösztönzései és céljai s a harcok, melyeket vállalni kényszerült, vagy önként vállalt, megóvták attól, hogy megüljön a kor profétáinak lábánál. A Nyugat-mozgalom egyik harcosa volt, átélte az első világháború borzalmain, tevékeny munkása volt a forradalmak művelődési politikájának, megélte a fehér-terror üldözéseit s a gyilkos fasizmus térhódításának szörnyű idejét. Három talizmánja, a kultúra népi gyökereinek korai felismerése, a Goethe-i humanizmus erkölcsé és irodalmunkért való gondja mindig olyan valóság-közelben tartották, hogy útkeresésének mindig több volt a haszna, mint a kára. A pozitívizmustól, a társadalmi problémák iránti érdektelenségtől, az eszteticizmustól elszakadt, de nem ragadt meg útja állomásain. Szellemtörténeti indítású munkásságának termése ezért használható ma is: a társadalmi és irodalmi valóság gazdagsága, a humanista magatartás erkölcsisége mindig egyensúlyban tartja az idejétmúlt doktrínák terhet. Ahogyan egy régi Gottfried Kellerről szóló essayje tanúsítja, azt az utat keresi mindig, amely a romantika felől a realizmushoz vezet s ha ő él az „egyetemesség” fogalmával az más, mint a szellemtörténészek egyetemessége. A Jean Paultól Gutzkowig vezető utat vázolja, ezt írja: „Csak a Cooper- és Balzac-tanítvány Charles Sealsfieldnél, csak Jeremias Gotthelf nagy paraszregényeiben akadunk nyomára egy új reális vagy realizálható egyetemességnek, mely szimbolummá, tömeg- és világsorssá fokozza az egyén sorsszerűségét, tömeglélekkel az egyén lelkét s etoszával összeforrasztja a külön pályán keringő atomokat.” S a gyógyulás útját az atomizálódásból, az irracionalizmusból, a romantika teret és időt relativizáló anarchiájából Kellernél leli meg: „A gyógyulás feltétele: a látszatnak helyet kell cserélnie a lényeggel, a tárgyaltan romantikának és irreális fikciónak a valósággal, a dilettantizmusnak az életfegyelemmel”.

A felszabadulás számára nemcsak egzisztenciális szabadulást jelentett az egyetemes gyalázatból, hanem a végső konzekvenciáig vitte útját. Turóczi-Trostler, aki Feuerbachtól, Max Webertől Tönniesig ostromolta a valóság és társadalmi igazság titkát hiába, aki Adyn, József Attilán és Thomas Mannon keresztül tapogatta az új irodalom útját — nem is egészen hiába! —, a marxizmus—leninizmus ideológiájában lelt igazán és végképp magára. Egy életen át volt irodalomtudományunk egyik legnagyobb hatású inspirátora a nyugtalan kereséssel, az egyetemesség ezerfelé tekintő igényével, azzal, hogy nem tudott soha megbékülni a kínálkozó lehetőségekkel, most a célbaérkezés, az igazi egyetemesség, a tervszerű építés nyugalmával válik inspiratorunkká. Kítől annyi nyugtalanító kétséget tanultunk, megköszönve az eddigi segítséget, melyet adott, most azzal köszöntjük, hogy most tető alá kerülő nagy művei elvi bizonyosságát, valóságra fundált harmóniáját szeretnők megtanulni tőle.